

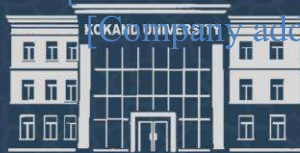
SHAXS MA'NAVIYATINING SHAKLLANISHIDA TIL VA ADABIYOTNING ROLI

Xalqaro ilmiy-amaliy
anjuman to'plami

[DATE]

[COMPANY NAME]

[Company address]

QO'QON UNIVERSITETI

SHAXS MA'NAVIYATINING SHAKLLANISHIDA TIL VA ADABIYOTNING ROLI

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to'plami

Qo'qon – 2025

2. Абдуқайом Йўлдош. Шараф йўли. Биографик роман, қисса. – Тошкент: Sahhof, 2023.
3. Bakirovna, K. Z. (2019). The Rhythm of the Literary Impact. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 8(9), 58-67.
4. Qobilova, Z. (2024). ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING OZARBAYJONDA O'RGANILISHI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(1), 215-219.
5. Imomalieva, M. I. (2021, April). THE EVOLUTION OF METAPHORICAL MEANING. In *E-Conference Globe* (pp. 25-26).
6. Imomaliyeva, M. (2024). NODIRA MELODIES OF NAVOI. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 10, 121-123.
7. TURSUNOVA, N. (2025). ALISHER NAVOIY AN'ANALARINING MUQIMIY IJODIDAGI TAKOMILI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(11), 260-263.
8. Tursunova, N. (2021). FOLKLORE MOTIVES IN MUKIMIY'S WORK. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 2(09), 187-191.
9. Ikromjonovna, J. S. (2023). THE ROLE OF FOLK TALES AND EPIC MOTIVES IN THE POETRY OF USMAN AZIM. *Open Access Repository*, 9(4), 545-548
10. Ikromjonovna, J. S. (2023). PEYZAJNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK MOTIVNI ANGLATISHDAGI O'RNI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1, 97-99.

BUXORO QO'LYOZMALAR FONDIDAGI NOYOB DURDONA

H.O. Safarova,
BuxDU, f.f.n. dotsent

Annotatsiya

Maqolada Mulla Qurbon Xiromiyning Buxoro San'at muzeyi xazinasida saqlanayotgan "Chor darvesh" asarining 27844\11 raqamli toshbosma nusaxasi haqida ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: Mulla Qurbon Xiromiy, nastaliq, ramka, basmala, salovot, hamd.

Аннотация

В статье представлена информация о литографический изданный номером 27844\11 произведения «Четыре дервиша» Муллы Курбона Хиромий, хранящейся в сокровищнице Бухарского художественного музея.

Ключевые слова: Мулла Курбан Хиромий, насталик, басмала, саловат, хамд.

Annotation

The article provides information about the stone-printed copy of the artwork "Chor Darvesh" by Mulla Qurbon Khromiy, stored in the Bukhara Art Museum's collection, with the reference number 27844\11

Keywords: Mulla Qurbon Khromiy, nasta'liq, frame, Basmala, Salawat, Hamd.

Yurtimizda yillar mobaynida har bir sohada, ayniqsa, istiqldan so'ng juda ko'plab yutuqlarga erishildi, jumladan matnshunoslik sohasida ham. O'zbek adabiyotshunosligida "Chor darvesh"ning o'rganilishi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlandi. Mulla Qurbon Xiromiy ijodini o'rganish, to'plash va ilmiy tadqiq etish ishlari XX asrning 40-70-yillardan boshlangan. Xiromiy asarlari 1940- yildan xrestomatiya va darsliklarga, ya'ni 1945 yilda O.Sharafiddinov tomonidan Oliy pedagogika o'quv yurtlari uchun tuzilgan "O'zbek adabiyoti tarixi xrestomatiyasi. XV- XIX asrlar" va 1959 yilda yaratilgan 4 tomlik "O'zbek adabiyoti" darsliklariga kiritila boshlandi. Keyinchalik shoirning asarlari alohida kitob qilib chop ettirildi [3,4].

Xiromiy madrasada olgan bilimlari bilan birga yana o'zi ham mustaqil o'rganib, bilimni oshiradi. Dastlab, uning Shayx Sa'diy, Alisher Navoiy va Zebuniso g'azallariga muxammas (taxmis)lari maydonga keladi. Keyinchalik "Chor darvesh" (1834), "To'tinoma" (1854), "Ra'no va Zebo" (1856) va "Yusuf va Zulayho" (1862) dostonlarini yaratib, xalq qalbidan joy oladi. Hozirgi kunda Xiromiy dostonlarining qo'lyozma va toshbosma nusxalari anchagina. Ularni o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari qilingan va qilinyapti.

Akademik B.Valixo'jayev tomonidan yaratilgan Mavlono Xiromiyning estetik qarashlari, ijodkorlik salohiyati haqidagi ilmiy-nazariy xulosalar professor T.Qorayevning tadqiqotlarida to'liq mukammal isbotini topdi. Yangi ilmiy-nazariy fikr mulohazalar bilan boyitildi [2.31]. I.Yo'ldoshev "Chor darvesh"ning uzoq asrlar davomida yuzaga kelgan tarjima nusxalari va Mavlono Xiromiy "Chor darvesh"ini qo'lyozma manbalar asosida qiyosiy tahlil etdi. Asar qo'lyozmalarini tavsif va tasnif qilib dostonning matniy tadqiqini amalga oshirdi [1.13].

Buxoro San'at muzeyi xazinasida "Chor darvesh" asarining 2 ta toshbosma nusxasi mavjud bo'lib, ularning biri "Nazmi chor darvesh" nomi bilan 24390\11 inventar raqami ostida saqlanadi va u 100 betdan iborat. Ikkinchisi 252 betni tashkil etadi. Biz ishimizda 27844\11 raqamli toshbosma nusxasi haqida fikr yuritishga harakat qildik.

27844\11 raqamli toshbosma nusxa "Basmala", "Na'ti Hazrat Rasuli Akram sollollohu alayhi vasallam", "So'z qoili o'z ahvolin nukta saj' eliyga bayon qilmog'i va bir xolis oshno so'zi birla nazm yo'lig'a kirmog'idur", "Hazrat Rasul sollollohu alayhi vasallamning to'rt yori ham diyni islom qasrining to'rt ustuni va xaloyiq rahnamunidurlar, onlarning bayonidadur", "Boriy taologa munojot qilib nazr elidan ta'ma duo qilmoq", "Shoh raiyyat parvar ani Muhammad Xo'jamquli sulton zikridur", "Muhammad Xo'jamqulishoh majlis tuzub fazl ahlin ehsondin bahra qildirgani", "Shoh ozodbaxt libosin badal qilib yarim tun chortoq ustig'a to'rt darveshni ko'rib ahvolin bilurg'a kamin qilmog'iy va ul darveshlar ahvolidin muttoli' bo'lmog'ining bayoni" kabi sarlavhalar ostida qissa bayon etilgan.

Basmaladan keyin 11 misra Alloh taolo hamdi, 5 misra payg'ambarimizga na't va 8 misrada xalifalarga maqto'v keltirilgan. "Na'ti Hazrat Rasuli Akram sollollohu alayhi vasallam" sarlavhasi ostida Muhammad sollollohu alayhi vasallamning arablarning Quraysh qabilasiga mansubliklari, u zot keltirgan shari'at bizning dunyo va oxiratda qudrat va ulug'ligimizga sabab ekanligi, Alloh taolo bizni aynan shu tufayli yaratgani go'zal misralarda o'z ifodasini topgan. Payg'ambarimiz sollollohu alayhi vasallamning buyuk mo'jizalari - Alloh taoloning izni ila ishora qilishlari bilan oy ikkiga bo'linganligi ham aytib o'tilgan. Biz bilamizki, Qur'oni Karimning Qamar surasining birinchi oyatida: "Qiyomat yaqinlashib qoldi. (Mana, ilohiy mo'jiza sifatida) Oy ham bo'lindi"-deyilgan. [5,528]

Haqiqatdan ham, Muhammad sollollohu alayhi vasallamga ummat bo'lish ulkan sharaf va ulkan maqomdir. Xiromiy ikki jahondagi baxtu davlatga tatiydigan bir xursandchilik menga berildi, u ham bo'lsa- u zotga meni ummat bo'lganimdur deb zavqu shavq bilan kuylaydi.

"Hazrat Rasul sollollohu alayhi vasallamning to'rt yori ham diyni islom qasrining to'rt ustuni va xaloyiq rahnamunidurlar, onlarning bayonidadur" faslida Payg'ambarimiz sollollohu alayhi vasallamning izdoshlari bo'lgan to'rt islom xalifasi haqida bayon etadi. Birinchilari Abu Bakr Siddiq roziyallohu anhudirlar. Nabi sollollohu alayhi vasallamdan keyin ikki yil xalifalik qilganlar va hijratda hamsafar bo'lganlar.

Ikkinchi xalifa Umar roziyallohu anhu bo'lib, Abu Bakr Siddiq roziyallohu anhudan keyin 10 yil xalifalik qilib, shu vaqt ichida islom diyorini adolat bilan

boshqarganlar. Uchunchi xalifa Usmon roziyallohu anhu bo'lib, Umar roziyallohu anhudan keyin 12 yil xalifa bo'lib, o'z davrida halimlik va saxovatpeshalikda shuhrat qozonganlar. To'rtinchi xalifa esa Hazrati Ali bo'lib, u kishining laqablari "haydar" ya'ni sher bo'lgan va qachon jang qilsa sher kabi olishib dushmanni engib, g'alaba qozongan.

Xiromiy o'z baytlarida bu zotlarni ulug'lab, agar adashsam yoki toyilsam bu zotlar meni to'g'ri yo'lga boshlashlaridan umidvorman deb aytib o'tadi. Haqiqatda, bu zotlarning hayotlari barcha uchun ibrat va namunadir. Shuning uchun ham Rasul sollollohu alayhi vasallam: "Mendan keyin mening hamda xulofoyi roshidinlarning sunnatini o'zlaringizga lozim tuting!"-ded aytganlar. (Imom Termiziy rivoyati)

To'rt islom xalifasidan keyin "So'z qoili o'z ahvolin nukta sanj eliga bayon qilmog'i va bir xolis oshno so'zi birla nazm yo'lig'a kirmog'idur" sarlavhasi ostida voqealar davom etadi. Undan keyin "Boriy taolog'a munojot qilib nozir elidan duo ta'ma qilmoq" faslida Xiromiy Allohga munojot qilib, muhabbat bilan qo'lidan tutib, o'zi tomon to'g'ri yo'lga boshlashini va karam ko'rsatib, ikki olam ichra rost yo'lni tutishga madadkor bo'lishini so'raydi.

"Basmala", "Na'ti Hazrat Rasuli Akram sollollohu alayhi vasallam", "Hazrat Rasul sollollohu alayhi vasallamning to'rt yori ham diyni islom qasrining to'rt ustuni va xaloyiq rahnamunidurlar, onlarning bayonidadur", "So'z qoili o'z ahvolin nukta saj' eliyga bayon qilmog'i va bir xolis oshno so'zi birla nazm yo'lig'a kirmog'idur", "Boriy taologa munojot qilib nazr elidan ta'ma duo qilmoq", "Shoh raiyyat parvar ani Muhammad Xo'jamquli sulton zikridur", "Muhammad Xo'jamqulishoh majlis tuzub fazl ahlin ehsondin bahra qildirgani" kabi sarlavhalar ostida berilgan 119ta bayt keltirilgan. 1960-yilgi nashrda yuqorida nomlari keltirilgan qismlar mavjud emas.

"Chor darvesh" she'riy asar bo'lsa ham, shoir har bir bobga nasriy sarlavhalar qo'yadi. Ularning "Chor darvesh" asari badiiyatida tutgan o'rni beqiyos. Har bir sarlavhani shu bobning o'ziga xos nasriy debochasi deb aytishimiz mumkin. Chunki nasriy sarlavhalarda bobdagi voqealar mazmuni ixcham ifodalangan bo'lib, ular bobning, ba'zan esa hatto dostonning g'oyaviy va badiiy olamini tushunish uchun o'ziga xos bir kalit bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, ular Xiromiy qalamining sehri va qudrati bilan so'z san'atining betakror namunalari darajasiga ko'tarilgan. Nasriy sarlavhalarda ham tashbeh, talmeh, istiora, tanosub kabi o'nlab lafziy va ma'naviy san'atlarning namunalarini uchratishimiz mumkin.

"Xotimati tabb'i kitob" faslida "...nusxai dilbazir va pisandiydai barnoi pur mahbub va marg'ub har begona-u xesh musammoi (Chor darvesh) Turkiy

musannif va muallifiy (Mirzo Qurbon) mutaxallis (Xiromiy). Kitob viloyati mahkumi doril-foxirai Buxoroi sharifning mutavallidi va mutavattini bo'lib shevai turkiycha uzra bir necha masnaviyyot ajiybai muallafoti g'ariyba sohibi va jomi'iy mutahammili ko'b funun va odob va husni axloq ila mumtoz va o'z zamonida suxanvarlik maydonida amsol va aqronidin go'yi sabqat olmish bir donishmand ro'zgor va hunarpeshai boiqtidor edi. Kamtarin xodim Ibodulloh Mirzo Ostons Qorovulbegi mutaxallis (Dabiriy)ning qalam shikasta raqami sa'y va ihtimomidin sana 1332 hijriyda zevari tab'i ilan orasta va matbu'i jahon o'ldi. Tavaqqu'i va tarsaddi barodaroni kirom va do'stoni zavil ihtiromdan shuldurkim har chand bu faqir saropo taqsir nusxai kitobning mutaaddid qilib tas'hih va tadqiq uchun sa'y va kushish ayladim. Yaqindurkim inson jariydasi nuqson va nisyondon muhtar emasdur, aning uchun zaloli muruvvat va soyai futuvvatlarini himoyat etib kistoxona umidvordurmankim har necha sahv xatoiy nazari shariflarig'a manzur bo'lsa va iborat to loyiq ko'ruksa hamiyyat nomi hurmatidin isloh va afvig'a ishorat buyursunlar. Kamoli karam va ihsondan xoli bo'lmag'ay va bul axloqi hamiydai va atvor pandidolari dargohi Xudovandog'a beajr va zoye qolmag'ay. (Vallohu la yuziy'u ajrol muhsinin) va sollollohu ala xoyri xolqihi va olihi va as'hobihi ajma'iyin[4,250], degan so'zlar bilan tugatilgan. Dostonning oxirida "Tarixi sol tab'iy roqam satur bandai pur qusur DABARIY dan" faslida Xiromiy bilan bir davrda yashab ijod etgan Ibodulloh Mirzo Ostons Qorovulbegi mutaxallis (Dabiriy) Dabariy haqida va bu kitobning yozilish sanasiga doir ma'lumotlar ham keltirib o'tilgan.

Alhamdu bu nomai xushmarom-topib lutfi iyzid¹ bila ixtimom,

Xiromiyki mashhur ofoq edi-yetib vaqti uqbo²g'a qildi xirom, [4,251]

Allohga hamd bo'lsinki uning lutfi bilan olamga mashhur bo'lgan Xiromiyning asari go'zal tarzda nihoyasiga etdi. Xiromiy oxirat yo'liga safar qilganda, xalq orasida asarlari bilan mashhur edi.

Dabiriy xirad³din savol ayladim-ki tarixi tab'ig'a bergil poyom

Muborak bashorat javobim dedi-degil soli tab'iyin (Xiromiy tamom)

Dabiriy (biznincha Dabiriy Xiromiydan qolgan nomani qayta ko'chirib chop qildirgan) asarning yozilish sanasini bildirish maqsadida ilm kishilari bilan maslahat qilgan. Misrada: "Abjad hisobi bo'yicha (Xiromiy tamom) degan jumlasini 1332 raqamini hosil qiladi. Bu esa kitobni 1332-hijriy sanada yozilganligini bildiradi.

¹ Arabcha ortiqcha, ziyoda ma'nosida

² Arabcha oxiratga ma'nosida

³ Arabcha aql ma'nosida

Mazkur toshbosma ustida olib borilgan izlanishlarimiz asosida quyidagi xulosalarga bayon qilmoqchimiz:

1. Toshbosma jami 252 sahifadan iborat bo'lib, dastlabki sahifada basmala, alloh taologa hamdu sano, payg'ambar sollollohu alayhi vasallamga salovot, u zotning to'rt xalifalariga maqto'v keltiriladi.
2. Toshbosma nastaliq xatida yozilgan. Matnlar ikkita ustun shaklida bitilgan bo'lib, atrofi ramka va naqsh bilan bezatilgan.
3. Basmala, na't, Muhammad alayhissalomning to'rt xalifalari (Abu Bakr Siddiq, Umar, Usmon, Ali), munojot va barcha fasllarning sarlavhalari o'rtada alohida ramkaga olingan.
4. Toshbosmadagi misralar asosan o'zbek tilida yozilgan. Ayrim bir misralar fors tilida bitilgan.
5. Har bir sahifa ostida keyingi sahifa qaysi so'z bilan boshlanganini bildiruvchi so'z yozilgan va u sahifalar almashib qolishiga yo'l qo'ymaydi.
6. Sahifalar alohida betlangan.
7. Kitob kartondan muqovalangan va muqova hamda sahifalar juda yaxshi holda saqlangan.
8. Varag'ining hajmi: 14 x 26 ni tashkil etadi.
9. Harflarning hajmi: 9 x 19 holatda yozilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, basmala, hamd, na't va munojotlarning keltirilishi mumtoz adabiyotining o'ziga xos an'alaridan hisoblanadi. Xiromiy dostonida o'zbek mumtoz adabiyotidagi an'alarni davom ettirib, o'zining xalqqa, hayotga bo'lgan munosabatlarini singdira olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev I. O'zbek yozma adabiyotidagi "Chor darvesh" asarining qo'lyozma manbalari va matniy tadqiqi. Filol. fanl nomzodi dis. avtoreferati. Toshkent, 1998. – 23 b.
2. Тожи Қораев. Танланган асарлар. Тошкент. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2008. 311 Б.
3. Хиромий. Чор дарвеш. Тошкент, Ўзбекистон Давлат бадиий адабиёти нашриёти, 1960.
4. Хиромий. Раъно ва Зебо. Тошкент, Ўзбекистон Давлат бадиий адабиёти нашриёти, 1963.
5. Xiromiy. Chor darvesh. 27844\11 raqamli toshbosma nusaxasi. 252 sahifa.
6. Қуръони Карим. Маъноларининг таржима ва тавсири. –Т:, “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси. 2018.- 624 б.

№	MUALLIF(LAR) VA MAQOLA NOMI	Sahifa raqami
1-SHO'BA: TIL VA ADABIYOT – MILLIY G'URUR, MADANIY MEROS VA MILLIY QADRIYATLAR POYDEVORI		
1	Solijonov Y., Mo'minova M. Normurod Norqobilov asarlarida inson va tabiat tasviri	4–9
2	To'xliyev B. Shaxs ma'naviyatining shakllanishida adabiy manbalarning o'rni	9–14
3	Muminov S., Xolmatova D. Til, ijtimoiy ekologiya va shaxs ma'naviyati	14–25
4	Axmedova Sh. Abdulla Oripovning adabiy o'ylari va suhbatlari haqida	25–32
5	Sabirdinov A. Naim Karimov hikoyalarida qatag'on davri voqeligi talqini	32–43
6	Jabborov N. Abdulla Qodiriyning milliy ruh tarbiyasiga doir konsepsiyasi	43–57
7	Iskandarova Sh., Holdarova I. O'zbek tilidagi generonimlarda assotsiativ munosabat	57–65
8	Asadov M. Til va adabiyot – ma'naviy kamolot mezon	65–70
9	Rajabova M. Matn va nashr muammolari (Nodira “devon”i misolida)	70–78
10	Mirzayeva S., Ne'matullayeva S. Luqmon Bo'rixon ijodida umrboqiy an'analar va iste'dod jilosi	78–82
11	Amonova Z. Saif Zafari Buxoriyning “Durrul majolisi turkiy” asarida payg'ambarlar talqini	82–88
12	Kasimov A., Madaliyev Y. Badiiy retsepsiya va A. Kamyu ijodi	88–93
13	Tojiboyeva M. Jadid she'riyatida an'anaviy badiiy san'atlar talqini	93–101
14	Muxitdinova N. Ibratdan ingan ma'rifat	101–105
15	Hasanova Sh. Hikoyat va rivoyatlarning insonning ma'naviy rivojlanishidagi ahamiyati	105–111
16	Kobilova Z., Tursunova N. Mumtoz adabiyotda badiiy obraz va obrazlilik (Muhammad Aminxo'ja Muqimiy lirikasi misolida)	111–119
17	Odilov Y. Til siyosati va milliy-madaniy masalalar	119–124
18	Jafarov B. Qadimiy qo'lyozmalar taqvimlarining o'ziga xos xususiyatlari	124–132
19	Davlatov O. Ma'naviy tarbiyada kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishning ahamiyati	132–139
20	Karimova F. Qo'qon adabiy muhitida debochanavislik an'analari	139–146
21	Nazarova Sh. “Chig'atoy gurungi”ning taqiqdan keyingi qadamlari	146–153
22	Ibragimova E. Ironiya va uning lingvistik tabiati	153–160
23	Oripova G. Aruz she'r tizimida ritm	160–166
24	Axmadoy A. Adabiy muhit! Adabiy harakat! Adabiy hayot!	166–171
25	Kobilova E., Teshaboyeva Z. Adibning konflikt yaratish mahorati (Abduqayum Yo'ldoshevning “Jadid” qissasi misolida)	171–175
26	Safarova H. Buxoro qo'lyozmalar fondidagi noyob durdona	175–180
27	Abdurashidov A. Shashmaqom tizimini savt turkumining ritmik qoliplari haqida	181–189
28	Sattorova G. Umar Sayfiddin ijodida qadriyatlar falsafasi	189–197
29	Jo'raboyev O. Mumtoz adabiyotda qadriyat va bag'rikenglik g'oyalari	198–203
30	Eshanova Z. Istiqloq davri o'zbek she'riyatida afsona va rivoyatlar sintezi	204–213
31	Hojiyeva Sh. Cho'lpon she'riyatida xalqona obraz va motivlar talqini	214–220
32	Ahlilloyev T. Komil inson tarbiyasi Ibn Sino antropologik qarashlarining yetakchi g'oyasi	220–227
33	Axmedov J. Oybek uy-muzeyi: bebaho ilmiy-ma'naviy maskan	227–232
34	Ўрунова М. Инсонгарой дар “Хирадномаи Искандарӣ” - Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ	232–242
35	Неъматзода М. Аҳамияти тарбиявии зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ	242–248